

प्रमाणपत्र

श्री. हिंगमिरे शिवप्रताप वसंत यांनी इतिहास विषयातील एम्. फिल्. पदवीसाठी शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर यांचकडे सादर करावयाचा 'पन्हाळ्याचा इतिहास' हा प्रबंध माझ्या मार्गदर्शनाखाली पूर्ण केला आहे. प्रबंध लेखनात ज्या ग्रंथांचा आधार घेतला आहे. त्याचा आवश्यक तेथे यथोचित निर्देश केला आहे.

श्री. हिंगमिरे शिवप्रताप वसंत यांनी हा प्रबंध स्वतंत्र्यरित्या लिहिला असून तो इतर कोणत्याही विद्यापीठातील, कोणत्याही अन्य परिक्षेसाठी सादर केलेला नाही.

सदर प्रबंध शिवाजी विद्यापीठाच्या एम्. फिल पदवीसाठी सादर करण्यास माझी अनुमती आहे.

ठिकाण :- कोल्हापूर

दिनांक :- 30 जून 200७

डॉ. एम. ए. लोहार,

इतिहास विभाग,

शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर.

मार्गदर्शक

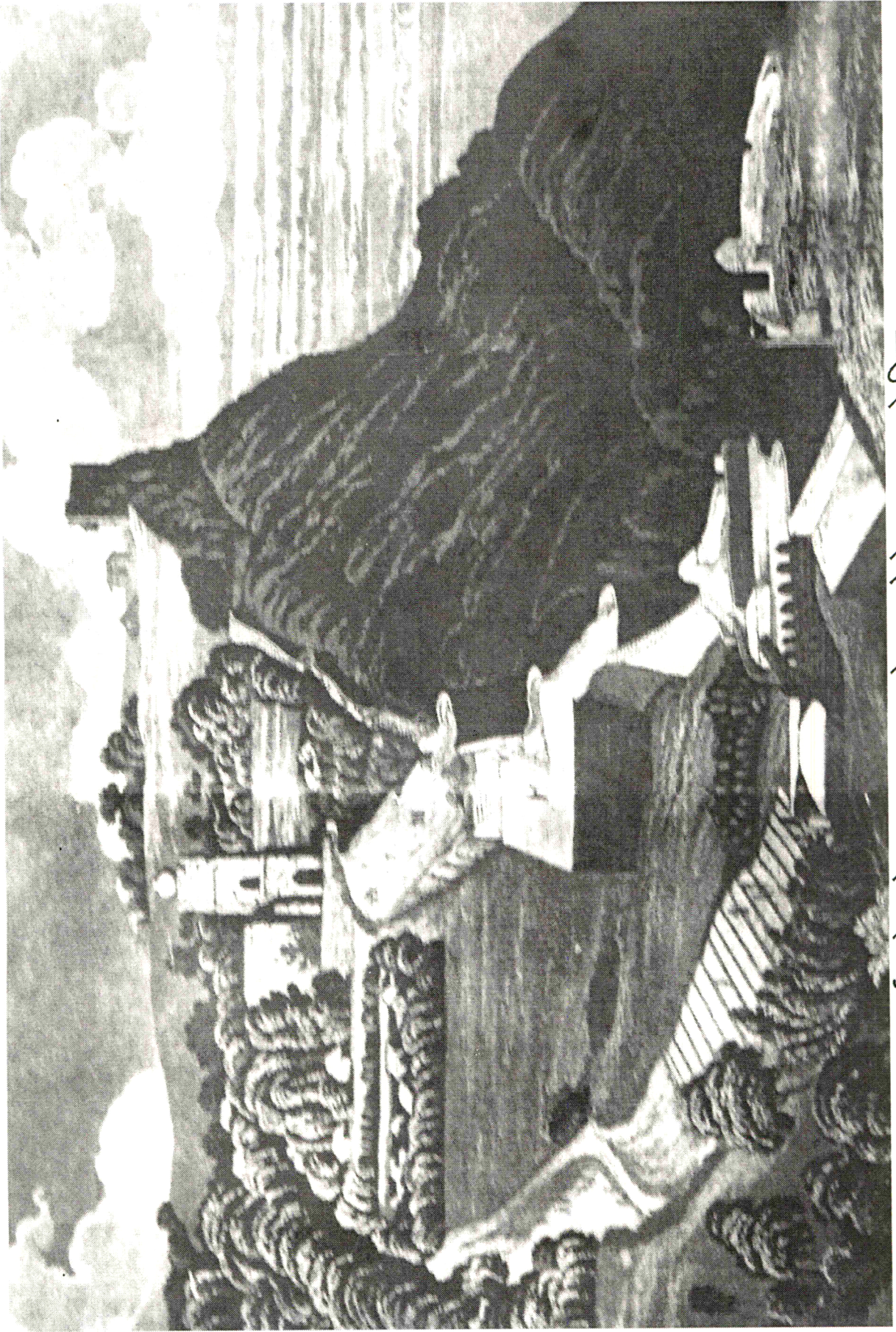
निवेदन

मी या निवेदनाद्वारे करतो की, 'पन्हाळ्याचा इतिहास' या विषयावरील प्रस्तुतचा प्रबंध मी शिवाजी विद्यापीठाच्या एम्. फिल्. पदवी परिक्षेसाठी लिहिला आहे. हा प्रबंध अथवा त्याचा कोणताही भाग मी अन्यत्र कुठेही व कोणत्याही परीक्षेसाठी सादर केलेला नाही.

ठिकाण :- कोल्हापूर

दिनांक :- ३० जून २००४

हिंगमिरे शिवप्रताप वसंत
संशोधक

कर्नल वेल्शने इ.स. १८२७ मध्ये काढलेले पन्हाळगडचे चित्र

पन्हाळा किल्ला

(कर्नल वेल्शने इ.स. १८२७ मध्ये काढलेले पन्हाळागडचे चित्र)

प्रस्तावना

शिवशाहीमध्ये व त्यानंतरच्या काळात मराठ्यांचे राजकारण बरेचसे किल्ल्यांभोवती केंद्रीत झाले होते. एक किल्ला ताब्यात असला की त्या भोवतालचा बराच प्रदेश ताब्यात राहत असे, त्या प्रदेशांचे रक्षण होते हे किल्ल्यांचे महत्व शिवछत्रपतींनी जाणले असल्याने त्यांनी जून्या किल्ल्यांची डागडुजी केली व काही नवीन किल्ले बांधले त्यामुळे मराठ्यांच्या राजकारणात किल्ल्यांना महत्व प्राप्त झाले.

‘पन्हाळ्याचा इतिहास’ हा विषय माझ्या एम. फिलच्या प्रबंधासाठी निवडण्याचा हेतू म्हणजे मराठी स्वराज्यातील विविध किल्ल्यांवरती आजपर्यंत बरेचसे संशोधन झाले आहे. पण शिवशाहीत महत्वाची भूमिका बजावलेला व पुढे कोल्हापूर राज्याची राजधानी असलेला ‘पन्हाळगड’ हा काहीसा दुर्लक्षित राहिला होता. डी. बी. पारसनिस यांनी त्यांच्या ‘पन्हाळा’ या ग्रंथात या गडावर संशोधनात्मक थोडे फार विवेचन केले आहे. पर्यटनांच्या दृष्टीने पन्हाळगडावर बरेच लिखाण झाले आहे. पण राजकियदृष्ट्या त्याचा इतिहास ही महत्वाचा आहे. या दृष्टीने या दुर्लक्षित राहिलेल्या किल्लाचा अभ्यास करण्याचा प्रयत्न केला. मला जी लिखित, अलिखित साधने उपलब्ध झाली त्या आधारे ‘पन्हाळगडा’ च्या इतिहासाचे संशोधनात्मक, चिकित्सकपणे विवेचन करण्याचा माझा हा प्रयत्न आहे.

‘पन्हाळ्याचा इतिहास’ या प्रबंधासाठी शासनाच्या कोल्हापूर पुराभिलेखागार येथील काही प्राथमिक कागदपत्रांचा आधार घेतला आहे. यात कोल्हापूर गॅझेटियर, ग्रॅहम रिपोर्ट इत्यादीचा समावेश होतो. तसेच डॉ. बॅरिस्टर बाळासाहेब खर्डकर ग्रंथालय, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर येथील करवीर रियासतीची कागदपत्रे, करवीर छत्रपती घराण्याचा इतिहासाची साधने, ताराबाईकालीन कागदपत्रे, ताराबाई पेपर्स, मराठ्यांच्या इतिहासाची साधने, शिलाहार राजवंशाचा इतिहास आणि कोरीव लेख इत्यादींचा आधार प्रबंधात घेतला आहे. या प्रबंधाची पाच प्रकरणात विभागणी करण्यात आली आहे.

प्रकरण १ – प्राचीन व मध्ययुगीन काळातील पन्हाळा

पहिल्या प्रकरणात कोल्हापूर राज्याच्या सीमा, कोल्हापूरची पार्श्वभूमी, पन्हाळ्याचे भौगोलिक स्थान, पन्हाळगडाची विविध नावे, पन्हाळगडावरील विविध राजवटी इत्यादीची माहिती विविध कागदपत्रांच्या आधारे दिली आहे.

प्रकरण २ – पर्णालपर्वतग्रहणाख्यान

या प्रकरणात जयराम कवीची माहिती, जयरामने पन्हाळगडाचे केलेले वर्णन, इ. स. १६७३ च्या स्वारीचे जयराम पिंडयेने केलेले वर्णन इत्यादीची माहिती वर्णीलेली आहे.

प्रकरण ३ – पन्हाळ्यासाठी मोगल-संघर्ष (१६७४-१७१०)

या प्रकरणात छ. शिवाजी महाराज, संभाजीराजे, राजाराम महाराज, महाराणी ताराबाई यांच्या काळातील पन्हाळगडाच्या राजकीय घडामोडी याची चर्चा या प्रकरणात करण्यात आली आहे.

प्रकरण ४ – कोल्हापूर राज्य व पन्हाळा (१७१०-१८४४)

या प्रकरणात पन्हाळगड कोल्हापूर राज्याची राजधानी असताना यावर घडलेल्या घडामोडी, इ. स. १८४४ मधील गडकऱ्यांचा बंड इत्यादीची चर्चा या प्रकरणात करण्यात आली आहे.

प्रकरण ५ – उपसंहार

या प्रकरणात वरील चार प्रकरणांतील निर्देशने मांडण्यात आली आहेत.

‘पन्हाळ्याचा इतिहास’ हा प्रबंध पूर्ण करण्यासाठी बऱ्याच व्यक्तींनी व संस्थांनी प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष सहकार्य केले. या सर्वांचे आभार मानने मी माझे कर्तव्य समजतो.

प्रा. डॉ. एम. ए. लोहार हे माझे मार्गदर्शक त्यांनी संशोधनासाठी विद्यार्थी म्हणून माझा स्विकार केला व माझ्यासारख्या सामान्य विद्यार्थ्यांकडून प्रबंध लेखनाचे काम पूर्ण करून घेतले. त्यामुळे सर्वप्रथम मी त्यांचे मनपूर्वक आभार मानतो.

इतिहास विभाग प्रमुख प्रा. डॉ. अरुण भोसले व विभागातील इतर अध्यापक डॉ. माधव पाटील, डॉ. नंदा पारेकर, डॉ. पद्मजा पाटील, अवनिश पाटील सर, डॉ. कविता पाटील, डॉ. मंजिरी कुलकर्णी विभागातील उदय खेडकर व इतर अन्य कर्मचारी या सर्वांनी मला आपुलकीने सहकार्य दिले त्याबद्दल मी त्यांचा ऋणी आहे.

तसेच कोल्हापूर पुराभिलेखागार येथील खोडके, लाटकर, आवळे, वाघ, प्रशांत व इतर कर्मचारी यांनी जे सहकार्य केले त्याबद्दल मी त्यांचा सदैव ऋणी राहीन. तसेच डॉ. बापुसाहेब माने, शफीक देसाई, नेर्लेकर यांनी जी संदर्भ साधने पुरविली त्याबद्दल त्यांचा ऋणी आहे.

श्री. अण्णासाहेब डांगे कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, हातकणगले येथील डॉ. निरंजन कुलकर्णी, सर्वदे मॅडम, एकनाथ पाटील सर व इतर सरांनी जे मला मार्गदर्शक व प्रेरणा दिली त्याबद्दल त्यांचा मी ऋणी आहे.

तसेच डॉ. लंगरे सर, सुरेश पाटील सर व इतर मित्रवर्ग यांनी जे सहकार्य केले त्याबद्दल मी त्यांचा ऋणी आहे. त्याचबरोबर आर्थिक ओढाताण सहन करुन माझ्या माता, पित्यांनी व बंधूने जे सहकार्य केले त्यांचे ऋण कधी ही न फिटण्यासारखे आहे.

सदर शोध प्रबंधाचे काम वेळेत व व्यवस्थितपणे पूर्ण केल्याबद्दल स्मार्टडिलचे मुकेश लोंढे यांचा मी आभारी आहे.

(हिंगमिरे शिवप्रताप वसंत)